

Основні теоретичні і практичні аспекти ведення проксі-війн та гібридних воєн у сучасній світовій геополітичній та безпековій обстановці: історія, теорія, практика, форми та способи, досвід для України

The main theoretical and practical aspects of conducting proxy wars and hybrid wars in the modern global geopolitical and security environment: history, theory, practice, forms and methods, experience for Ukraine

Олег Семененко ^A

*Corresponding author: д. військ. н., професор, начальник відділу, e-mail: aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0001-6477-3414

Олександр Водчиць ^B

к.т.н., доцент, начальник кафедри військової підготовки, e-mail: agv64agv@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3294-7632

Поліна Толоч ^C

к.еко.н., старший науковий співробітник, e-mail: tolok100@meta.ua, ORCID: 0000-0002-2481-8152

Сергій Митченко ^D

ад'юнкт, aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3711-2033

Алевтина Гетьман ^D

науковий співробітник, e-mail: getman2017@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6397-7412

Олег Тарасов ^F

к.в.н., доцент, e-mail: tarasovo@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6763-8653

Oleh Semenenko ^A

*Corresponding author: Dr of military Sciences, Professor, e-mail: aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0001-6477-3414

Oleksandr Vodchyts ^B

candidate of technical sciences, docent, Head of the Department, e-mail: agv64agv@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3294-7632

Polina Tolok ^C

Candidate of Economic Sciences, Senior Research Fellow, e-mail: tolok100@meta.ua, ORCID: 0000-0002-2481-8152

Serhii Mytchenko ^D

postgraduate, aosemenenko@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3711-2033

Alevtyna Hetman ^D

researcher, getman2017@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6397-7412

Oleh Tarasov ^F

Candidate of Military Sciences, associate professor, e-mail: tarasovo@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6763-8653

^A Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, м. Київ, Україна

^B Кафедра військової підготовки Національного авіаційного університету, Київ, Україна

^C Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України, м. Київ, Україна

^D Національний університет оборони України, м. Київ, Україна

^F Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, м. Київ, Україна

^A Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine

^B Department of Military Training of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine

^C Central Scientific Research Institute of Armament and Military Equipment of Armed Forces of Ukraine, Kyiv

^D National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

^F Military Institute of Telecommunications and Informatization named after Heroes of Kruty, Kyiv, Ukraine

Received: June 4, 2023 | Revised: June 26, 2023 | Accepted: June 30, 2023

DOI: 10.33445/sds.2023.13.3.1

Мета роботи: полягає у визначенні поглядів щодо формування основних теоретичних та практичних аспектів ведення проксі-війн та гібридних воєн у сучасній світовій геополітичній та безпековій обстановці.

Метод дослідження: основними методами досліджень є методи: аналізу; синтезу; порівняння; формалізації та оцінювання матеріалу; абстрагування та кон'юнктивного аналізу (мислення).

Результати дослідження: є: аналіз основних теоретичних особливостей підготовки та ведення проксі-війн і гібридних воєн; історичний аналіз формування існуючих підходів до визначення понять проксі-війн і гібридних воєн;

Purpose: is to define views on the formation of the main theoretical and practical aspects of conducting proxy wars and hybrid wars in the modern world geopolitical and security environment.

Method: the main methods of research are methods of: analysis; synthesis; comparison; formalization and assessment of the material; abstraction and conjunctive analysis (thinking).

Findings: are: analysis of the main theoretical features of preparation and conduct of proxy wars and hybrid wars; historical analysis of the formation of existing approaches to defining the concepts of proxy wars and hybrid wars; a comparative analysis of the features of preparing and conducting proxy wars and hybrid wars with the determination of their

порівняльний аналіз особливостей підготовки та ведення проксі-війн і гібридних війн із визначенням їх відмінностей та схожості підходів; визначення основних етапів підготовки до розв'язання та ведення проксі-війн і гібридних війн, а також формування поглядів щодо основних етапів післявоєнного періоду; визначення інструментарію, можливих форм та способів проксі-війн і гібридних війн; формування можливих перспектив їх заміни у майбутньому.

Теоретична цінність дослідження: полягає у визначенні концептуальних та теоретико-методологічних основ дослідження щодо розвитку понять та процесів проксі-війн і гібридних війн у сучасному світовому безпековому середовищі.

Тип статті: теоретичний, описовий, практичний, методичний.

differences and similarities in approaches; determination of the main stages of preparation for the resolution and conduct of proxy wars and hybrid wars, as well as the formation of views on the main stages of the post-war period; definition of tools, possible forms and methods of proxy wars and hybrid wars; formation of possible prospects for their replacement in the future.

Theoretical implications: the theoretical value of the research consists in determining the conceptual and theoretical-methodological foundations of the research regarding the development of concepts and processes of proxy wars and hybrid wars in the modern world security environment.

Paper type: theoretical, descriptive, practical, methodical.

Ключові слова: гібридна війна, проксі-війна.

Key words: hybrid warfare, proxy war.

1. Вступ

Актуальність проведення досліджень за тематикою теорії та практики ведення проксі війн та гібридних війн є вкрай важливою у сучасному світі. Її важливість обумовлена існуючою сьогодні геополітичною, безпековою та воєнно-економічною обстановкою в світі, а також активізацією війн та збройних конфліктів, порушенням мирних договорів та правил світової безпеки щодо взаємного існування та функціонування у загальному світовому середовищі невеликих за розміром та населенням країн разом із країнами гігантами у порівнянні з ними [1]–[26]. Для України ця тематика є особливо актуальною в умовах розпочатої в 2014 році загарбницької російсько-української війни [1]–[3]. Актуальність дослідження такої тематики для України обумовлена необхідністю з'ясування природи війни, яка ведеться на території України, прогнозуванням можливої трансформації форм і способів її ведення та формуванням стратегій щодо її закінчення на найбільш вигідних умовах для України із урахуванням адаптації України до функціонування в рамках ЄС та НАТО [1]–[4].

Аналіз сучасної світової геополітичної, безпекової та воєнно-економічної обстановки у світі дозволяє визначити ряд основних найбільш пріоритетних причин необхідності подальшого дослідження та розвитку теорії, методології проксі-війн та гібридних війн, а також досліджень їх взаємозв'язку, трансформації форм та способів їх ведення [5]–[26]:

по-перше – це збільшення кількості проксі війн та гібридних загроз як для України, так і у світі в цілому. Наприклад, останні десятиліття спостерігається зростання тенденцій використання проксі-війн та гібридних стратегій в конфліктах (війнах). Це означає, що країни відмовляються від прямого втручання і використовують інших акторів для досягнення своїх цілей. Вивчення теорії та практики ведення таких війн допоможе краще розуміти сучасний політичний ландшафт та знаходити способи протидії цим загрозам, особливо це актуально сьогодні для України з метою чіткого розуміння природи російсько-української війни та пошуку шляхів активної протидії існуючим гібридним загрозам, які постійно зростають із-за геополітичного становища України у світі [3]–[9];

по-друге – це комплексність проксі-війн та гібридних конфліктів. Проксі війни та гібридні конфлікти включають в себе широкий спектр стратегій, таких як дезінформація, кібератаки, фінансування негативних акторів, підривна діяльність та багато інших. Дослідження в цій галузі сприятимуть розкриттю різноманітних аспектів таких конфліктів і розробці ефективних стратегій протидії їм [6], [12]–[20], [26];

по-третє – це безпека та стабільність. Проксі війни та гібридні конфлікти можуть суттєво підірвати безпеку та стабільність окремої країни, регіону в цілому і навіть у всьому світі, якщо проксі війна буде нарощувати ефект глобалізації. Сьогодні, розуміння природи цих процесів та їх наслідків є необхідним для розробки ефективних стратегій конфліктологічної політики, міжнародних відносин та дипломатії [25], [26];

по-четверте – це застосування нових технологій. Сучасні технології, зокрема інформаційні технології, штучний інтелект, кіберзброя та інші інноваційні засоби, відкривають нові можливості для проведення проксі-війн та гібридних конфліктів. Високо технологічно розвинуті країни ще з кінця минулого століття активно почали застосовувати технології для ведення проксі-війн. Проведення досліджень у цій області дозволять оцінити ризики та виклики, пов'язані з використанням технологій у цілях проведення таких конфліктів, а також розробити стратегії кібербезпеки та кібероборони [5]–[19];

по-п'яте – це міжнародна співпраця та політичні відносини. Проксі-війни та гібридні конфлікти мають міжнародний характер і часто впливають на відносини між країнами. Дослідження в цій галузі сприятимуть розумінню причин та наслідків таких конфліктів, сприятимуть зміцненню співпраці та взаєморозуміння між країнами, а також допоможуть розробити механізми для розв'язання конфліктів та попередження нових тощо.

Наведені причини акцентують увагу науковців на необхідності проведення досліджень за тематикою розвитку теорії, методології та практики ведення проксі-війн та гібридних війн і конфліктів. Тільки шляхом поглибленого вивчення цих процесів та розробки ефективних стратегій можна забезпечити безпеку, стабільність та сприятливі умови для розвитку суспільства в умовах складної геополітичної ситуації, яка сьогодні складається у світі [1]–[27].

2. Теоретичні основи дослідження

Аналіз останніх досліджень, публікацій та низки документів присвячених тематиці статті [1]–[27], свідчить про те, що в сучасних геополітичних умовах розвитку світу проблематика дослідження теорії проксі-війн та гібридних війн, а також розвитку форм і способів їх ведення набирає сьогодні обертів.

Проксі-війна є терміном, який описує війну чи конфлікт між двома або більше державами, де конфліктні сторони не ведуть безпосередньої війни одна з одною, але використовують повстанців, місцеві фракції або інші держави як "проксі" для боротьби за свої інтереси. Проксі-війни можуть мати різні форми, включаючи надання військової підтримки, постачання зброї, фінансування або політичну підтримку [4], [6], [12], [13], [17].

Поняття "проскі-війна" походить від англійського терміну "proxy war" і використовується для опису конфліктів, в яких дві або більше суперечливих сторін ведуть бойові дії через посередництво третьої сторони. Ідея використання посередників у війнах не є новою і була використана протягом історії. Україна сьогодні є найбільшим у світі за всю історію 21-го століття полігоном апробації технологій ведення проксі-війн та гібридних війн.

Однак, поняття "проскі-війна" отримало широке визнання у політології та міжнародних відносинах в другій половині ХХ століття. Вважається, що цей термін був вперше використаний американським політологом Джорджем Кеннаном у його статті "The Sources of Soviet Conduct", опублікованій в 1947 році. У цій статті Кеннан використав термін "proxy war" для опису конфлікту між США і Радянським Союзом, в якому обидві сторони ведуть змагання через підтримку регіональних союзників. Аналізуючи зазначене можна сказати, що сьогодні принцип глобального проксі-протистояння між цим гравцями також працює, але за останні декілька десятиріч відбулася трансформація як основних гравців цього протистояння, так і геополітичної обстановки навколо них.

Сьогодні вже не можна точно сказати, яка країна почала першою застосовувати проскі-війну, оскільки цей підхід був використаний в різних конфліктах по всьому світу. Проте, відомими проскі-війнами можна назвати, наприклад, залучення США та Радянського Союзу до конфліктів у В'єтнамі (1955-1975) та Афганістані (1979-1989), де обидві суперечливі сторони підтримували військові операції своїх союзників, також елементи проксі-війни прослідковуються у гібридній війні Росії проти України.

Тобто підсумовуємо те, що першим моментом застосування терміну “проксі-війна” – це було впровадження його в літературний обіг у 1960-х роках в контексті холодної війни між США та СРСР. Джордж Кеннан, американський дипломат і стратег, використовував термін “проксі-війна” для опису війни, яка відбувалась між двома супердержавами через посередників або так званих “проксі”.

Інше визначення поняття проксі-війни було запропоноване Майклом Карберрі, британським академіком і експертом з міжнародних відносин. Він описував проксі-війну як конфлікт, у якому дві чи більше держави не здійснюють безпосередніх військових дій одна проти одної, але замість цього підтримують суперечливі сторони, фінансуючи, забезпечуючи зброю або надаючи іншу форму підтримки.

Важливо зазначити, що існує багато інших визначень та інтерпретацій поняття “проксі-війна”, тобто різні автори можуть надавати свої погляди щодо особливостей проксі-війни, але загальні елементи проксі-війн притаманні кожному автору, які їх описували.

Термін “гібридна війна” походить від стратегічного поняття “гібридний конфлікт”. Основоположником цього терміну та стратегії ведення гібридної війни вважається Російська Федерація.

Термін “гібридна війна” почав активно використовуватись після подій в Україні, зокрема після анексії Криму російськими військами у 2014 році та початку війни на сході України. Вперше цей термін був використаний російськими військовими аналітиками та офіцерами для опису нових форм ведення конфлікту, які поєднують в собі військові, політичні, економічні та інформаційні аспекти.

Основна ідея гібридної війни полягає у використанні різноманітних засобів і методів, щоб досягти військових цілей без прямого втручання військ у відкриту збройну конфронтацію. Гібридна війна включає в себе використання розгортання секретних військових сил, дезінформацію, кібератаки, фінансові впливи, економічний тиск, політичну дестабілізацію та інші нетрадиційні методи.

Оскільки гібридна війна стала ефективним засобом досягнення стратегічних цілей без відкритого втручання, вона отримала широке визнання серед різних держав та організацій, які використовують подібні підходи в своїй стратегії. Проте, російська федерація вважається основоположником терміну та одним з провідних користувачів стратегії та доктрини безпеки. Від початку 2000-х років Росія зосередила свою увагу на розвитку гібридної війни як нової форми ведення конфлікту. Це стало особливо помітним під час конфліктів, таких як війна в Чечні, конфлікт в Грузії 2008 року, анексія Криму та конфлікт на сході України.

Російська гібридна війна включає в себе широкий спектр засобів та методів, таких як військова агресія, дезінформація, кібератаки, фінансовий тиск, енергетична залежність, підтримка сепаратистських рухів, політична маніпуляція та інші. Вона спрямована на досягнення політичних, економічних та військових цілей, не втручаючись відкрито в збройний конфлікт, і має на меті знищення ворожих суспільних, економічних та політичних структур.

Російська Федерація використовує гібридну війну як ефективний інструмент для досягнення своїх геополітичних та стратегічних цілей, зокрема для зміни кордонів, залучення впливу на сусідні країни та підірвання стабільності в регіоні. Російська Федерація активно застосовує гібридні методи і тактики в своїй зовнішній політиці, особливо в контексті своїх конфліктів з сусідніми країнами. Наприклад, у випадку конфлікту в Україні, Росія використовувала комбінацію військової агресії, кібератак, пропагандистської кампанії, підтримки сепаратистських рухів та економічного тиску для досягнення своїх цілей.

Однак, важливо зазначити, що підхід до гібридної війни не є винятково російським. Інші держави також використовують гібридні методи в своїй стратегії, пристосовуючи їх до своїх власних цілей і контексту. Наприклад, Сполучені Штати Америки та їх союзники також розглядають гібридні загрози та розробляють відповідні стратегії для їх протидії. Таким чином,

хоча російська федерація може бути вважається основоположником терміну "гібридна війна" та одним з найбільш відомих користувачів гібридних стратегій, цей підхід не є їх винятковою власністю, і його застосовують різні держави залежно від своїх потреб та можливостей.

Розкриємо деякі із найбільш відомих вітчизняних та іноземних авторів, які досліджували та давали своє розуміння поняття проксі-війн та гібридних війн, а також особливостей їх розв'язання та ведення (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні роботи та думки вітчизняних та іноземних авторів за тематикою дослідження проксі-війн та гібридних війн

№	Автори та назва роботи	Зміст дослідження щодо поняття проксі-війни та гібридної
1	Andrew Mumford "Proxy Warfare"	Автор розглядає поняття проксі-війни, відстежує його еволюцію та розглядає різні випадки проксі-конфліктів. Книга "Proxy Warfare" авторства Ендрю Мамфорда є важливим джерелом для розуміння поняття проксі-війни та його еволюції у сучасному світі. Автор досліджує різні аспекти проксі-конфліктів, включаючи їх походження, цільові регіони, фактори, що сприяють їх виникненню, а також геополітичні та стратегічні мотиви, що стоять за ними. Книга надає аналіз різноманітних випадків проксі-конфліктів, включаючи такі регіони, як Африка, Близький Схід та Південна Азія. Автор розглядає причини та наслідки цих конфліктів, а також вплив проксі-війни на глобальну безпеку та міжнародні відносини. Робота "Proxy Warfare" є інтелектуально структурованим дослідженням, яке базується на широкій науковій літературі та первинних джерелах. Вона допомагає читачеві отримати глибше розуміння сучасної проксі-війни, її складності та різноманітності в контексті сучасних міжнародних конфліктів.
2	Баррі Бузан і Олександр Уокер	У своїй роботі описують проксі-війну як форму зовнішньої війни, де одна держава залучається до конфлікту на боці місцевої фракції, що представляє її інтереси.
3	Роберт О. Коен	Американський політолог, визначає проксі-війну як конфлікт між двома чи більше суперницькими силами, кожна з яких підтримує підлеглі сили, воюючи один з одним у віддалених регіонах.
4	Фред Голцштейн	Американський військовий аналітик, описує проксі-війну як бойовий конфлікт, в якому дві або більше ворожих суперницькі держави використовують місцеві агентури, повстанців або інші держави як свої інструменти для досягнення своїх стратегічних цілей без прямого залучення своїх військ.
5	Луїс Фільйол	Французький політолог, визначає проксі-війну як "конфлікт, у якому дві або більше зовнішніх сил підтримують різні сторони конфлікту віддаленими методами, уникаючи прямого зіткнення своїх військ".
6	Кеннет Уолц	Американський політолог, розглядає проксі-війну як політичну або військову боротьбу між двома або більше державами, в якій конфліктні сторони використовують треті сили, що не належать безпосередньо жодній з цих держав, для ведення бойових дій.
7	Володимир Печенюк "Проксі-війна: Військовий простір Росії на початку XXI століття"	У своїй роботі аналізує поняття проксі-війни та його застосування в російській зовнішній політиці, включаючи конфлікти на Сході України та у Сирії.
8	Річард Шульц	Американський політолог, підкреслює, що проксі-війна виникає, коли держави ведуть конфлікт одна з одною шляхом підтримки

№	Автори та назва роботи	Зміст дослідження щодо поняття проксі-війни та гібридної
		або спонукання місцевих агентів, які відстоюють їх інтереси та виконують їхні цілі.
9	Ariel Ahram "Proxy Wars: Suppressing Violence through Local Agents"	Автор аналізує проксі-війни як інструмент державного контролю над насильством та розглядає різні стратегії, які використовуються у таких конфліктах.
10	David J. Lonsdale "The Nature of War in the Information Age: Clausewitzian Future"	Книга розглядає сучасну війну у контексті інформаційної епохи, включаючи гібридні війни та проксі-конфлікти, і пропонує аналіз за допомогою клозевіціанських підходів.
11	Qiao Liang, Wang Xiangsui "Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America"	Книга, написана китайськими авторами, аналізує стратегії та методи гібридної війни, зокрема проксі-війни, в контексті сучасного світового порядку.
№	Автори та назва роботи	Зміст дослідження щодо поняття "гібридної війни"
1	Williamson Murray, Peter R. Mansoor "Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present"	Ця книга пропонує системний підхід до аналізу гібридної війни, вивчаючи історичні приклади та сучасні сценарії конфліктів.
2	Маркіян Кулінян та Андрій Гулей "Гібридна війна: Український вимір"	У книзі досліджують гібридну війну в контексті російсько-українського конфлікту, розкриваючи такі аспекти, як проксі-війна, інформаційна війна, кібервійна тощо.
3	Дмитро Тимчук "Військова доктрина росії. Загрози для України"	Книга розкриває вплив гібридної війни на Україну та аналізує військову доктрину Росії, її стратегію та методи ведення конфліктів.
4	Горбулін В. "Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу"	Автор у своїй книзі розкриває генезис російського феномена "гібридної війни", тобто автор зазначає, що в Росії відбувається період переосмислення свого місця у світі та регіоні. Тобто період втрат геополітичних позицій, міжнародно-політичної статусності та впливовості створив передумови переформатування європейського геостратегічного простору, яке завершилося значним розширенням НАТО і ЄС. При цьому навіть об'єктивні складники відповідних геоекономічних, а тим більше геополітичних тенденцій сприймалися переважно через суб'єктивну призму образу та ностальгії за втраченим для Росії.
5	Додонов Р.О. (заг. ред.) Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія Донецький національний університет імені Василя Стуса	Українські та польські автори у цій роботі аналізують різноманітні аспекти сучасних гібридних війн, інтерпретуючи смисли інформаційного протистояння з акцентом на гібридній агресії Росії проти України.

Ці роботи та погляди дозволяють провести глибокий аналіз проксі-війн та гібридних конфліктів з різних перспектив, враховуючи історичний контекст, стратегічні аспекти та вплив на сучасні міжнародні відносини. Важливо зазначити, що кожне визначення поняття проксі-війни може містити внутрішню логіку та акцентувати різні аспекти цього явища. Різні автори можуть мати різні підходи до розуміння проксі-війни залежно від свого академічного фону, контексту дослідження та специфічних випадків проксі-конфліктів, які вони досліджують.

Зважаючи на різноманітність поглядів та визначень, варто зазначити, що кожне визначення виокремлює певні аспекти проксі-війни, такі як: використання третіх сил, уникаючи прямого зіткнення; підтримка місцевих агентів; боротьба за інтереси держав тощо.

3. Постановка проблеми

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році, може бути віднесена до кількох типів війни через свої особливості і еволюцію з часом.

Сьогодні російсько-українська війна може бути класифікована як гібридна війна з елементами особливостей ведення проксі-війни як на деяких локальних, так і глобальних рівнях її ведення, оскільки вона поєднує в собі елементи звичайної, інформаційної, кібернетичної, терористичної та соціальної війни. Російська агресія включає в себе військові дії, використання пропаганди, дезінформації, кібератак та підтримку повстанців на окремих територіях [4], [5], [8], [19], [22], [24]–[26].

На початковому етапі російсько-української війни, активна фаза якої розпочалася у 2014 році, війну проти України можна класифікувати як протитерористичну війну, бо на початку конфлікту, зокрема після анексії Криму, Україна проводила операції з протистояння збройним формуванням, які були позиціоновані як терористичні групи, що отримували підтримку з боку росії. Таким чином, війна мала елементи так званої протитерористичної операції з метою збереження суверенітету та територіальної цілісності України [4], [5], [20], [26].

Далі російсько-українська війна набуває ознак регіональної війни, конфлікт мав переважно регіональний характер, зосереджений на Донбасі та Криму. Російська агресія стала причиною зміщення кордонів і порушення територіальної цілісності України. Змішання військових сил та нелегальних формувань на території Донецької та Луганської областей створило специфічну ситуацію, де російські силовики та прокремлівські сепаратисти діяли спільно, але неоднорідно [1], [4], [26].

Основними відмінностями між початковою та активною фазами російсько-української війни можна визначити, що початкова фаза російсько-української війни, яка почалась у 2014 році, характеризувалась неконтрольованим розгортанням сил, провокаціями та збройними зіткненнями, а також анексією Криму. У цей період було виявлено багато незаконних збройних формувань і прокремлівських сепаратистів. Але після 24 лютого 2022 року війна перейшла в активну фазу, коли росія розпочала широкомасштабну військову операцію проти України. У цей період відбулися значні збройні зіткнення, руйнування міст та інфраструктури, а також ескалація насильства. Міжнародна спільнота не достатньо широко засуджувала російську агресію та намагалася забезпечити припинення вогню та врегулювання конфлікту шляхом дипломатичних зусиль, що сприяє її продовженню до теперішнього часу з певної трансформацією у довготривалий військовий конфлікт.

Варто зауважити, що російсько-українська війна має складну та багатоаспектну природу, яка не вписується чітко в один конкретний тип війни. Вона поєднує елементи гібридної війни, проксі-війни, протитерористичної війни та регіонального конфлікту.

Також до основних відмінностей між початковою фазою російсько-української війни і активною фазою після 24 лютого 2022 року можна віднести масштаб та інтенсивність військових дій. У початковій фазі конфлікту воювали невеликі збройні групи та сепаратисти, підтримувані росією, метою їхніх дій було зайняття та контроль окремих територій. Однак, після 24 лютого 2022 року, Росія розпочала повномасштабну військову операцію проти України, використовуючи значну частку власних регулярних збройних сил із застосуванням сучасних технологій усіх служб. Ця активна фаза війни характеризується масштабними бойовими діями, використанням авіації, артилерії, кібератак та масштабними обстрілами.

Важливо враховувати, що ситуація в конфлікті може змінюватися з часом, останні події щодо розвитку контрнаступальних дій Збройних Сил (ЗС) України та подальший розвиток війни можуть внести нові особливості та зміни в характер війни. Але сьогодні треба розуміти, що розв'язана на території України гібридна війна Росією має чіткі ознаки проксі-війн, які потребують свого дослідження з метою їх виявлення та формування симетричних стратегій протидії їм, або використання їх особливостей на розвиток геополітичного та економічного статусу України у світі.

Сьогодні чітко треба визначитися, що війна розв'язана проти України розпочалася ще за першої каденції Путіна 2000-2004 років, коли трансливалися диктаторські погляди щодо несправедливого перерозподілу території колишнього Радянського Союзу. Елементи гібридної війни проти України розповсюджувалися практично на усі державні галузі: економічну; воєнну; інформаційну; міжнародну тощо. Елементи ведення проксі-війни проти України в історії вже проглядалися через декілька років після отримання Україною суверенітету, основою яких були руйнівний вплив на:

- розвиток оборонно-промислового комплексу (ОПК) України, який повинен був стати із повноциклічного фрагментарним;
- стан озброєння та військової техніки, отриманого у спадок від Радянського Союзу, включаючи програму ядерного роззброєння;
- якість та стан підготовки особового складу ЗС України та інших військових формувань з метою їх знищення або зниження рівня їх боєздатності;
- стан та свідомість політичної еліти, яка на початку становлення України мала патріотичні настрої та широкомасштабні плани ефективного розвитку України, шляхом їх знищення або формування повної нестабільності у політичній сфері країни тощо.

Усе це визначає необхідність розуміння вищим керівництвом держави та основних складових сектору безпеки та оборони України теорії та методології розвитку історії війн і воєнних конфліктів, апогеями яких є сьогодні проксі-війни та гібридні війни, які дозволяють переносити акцент руйнівних властивостей війн і воєнних конфліктів в інший геостратегічний простір з метою збереження власного воєнно-економічного потенціалу та суверенітету.

4. Результати

Проксі-війна – це конфлікт між двома або більше державами, в якому вони не здійснюють прямих військових дій одна проти одної, але замість цього використовують повстанців, повірених або інші форми непрямих дій для досягнення своїх стратегічних цілей. Основна ідея полягає в тому, що держави втягуються в конфлікт, підтримуючи місцеві групи або фракції, які борються за їхні інтереси.

Наведемо декілька прикладів минулих проксі-війн та їх особливостей:

- В'єтнамська війна (1955-1975). Ця війна відбулася між Південним і Північним В'єтнамом. Північ підтримувався Союзом Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) та Китаєм, тоді як Південь підтримували США та їхні союзники. Ця війна вважається проксі-війною між США та СРСР, де вони підтримували протилежні сторони в конфлікті;

- Афганська війна (1979-1989) Союз Радянських Соціалістичних Республік вторгнувся в Афганістан, щоб підтримати комуністичний режим, який був владою в країні. США та їхні союзники, зокрема Пакистан, надали підтримку місцевим муджахединам, які боролися проти радянської окупації. Ця війна стала проксі-війною також між СРСР та США;

- громадянська війна в Сирії (2011-дотепер). Цей конфлікт почався як місцеві протести проти уряду президента Башара аль-Асада. З часом супротив урядові перетворився на збройний конфлікт з численними збройними групами та інтервенцією з боку зовнішніх сил. Іран та Росія надали підтримку урядовим силам, включаючи військову допомогу та

консультування. З іншого боку, різні країни, такі як Саудівська Аравія, Туреччина, США та інші, надали підтримку різним опозиційним групам, що борються проти уряду. Цей конфлікт став проксі-війною, в якій різні держави підтримують протилежні сторони, борючись за свої геополітичні інтереси;

- громадянська війна в Нікарагуа (1979-1990). Після повалення диктаторського режиму Анастасіо Сомози в Нікарагуа, утворилася революційна урядова коаліція Сандиністського національного визвольного фронту. З одного боку, СРСР та Куба надавали підтримку Сандиністському режиму, а з іншого боку, США фінансували та забезпечували зброєю анти-сандиністські повстанські групи, які стали відомі як контрареволюціонери або "Контрас". Цей конфлікт став однією з найбільш відомих проксі-війн США та Радянського Союзу під час холодної війни;

- російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році, також має певні ознаки проксі-війни, яка є одним із головних інструментів гібридних війн.

Наведені приклади демонструють, що проксі-війни характеризуються декількома загальними особливостями їх розв'язання та ведення:

- залучення місцевих сил. У проксі-війнах держави підтримують місцеві групи або фракції, які борються за їхні інтереси. Ці групи можуть бути повстанцями, повіреними або іншими формами непрямих дій. Держави зазвичай надають фінансову, військову, політичну або логістичну підтримку цим групам;

- зовнішня підтримка. Проксі-війни часто включають зовнішню підтримку від різних держав, яка може включати постачання зброї, фінансування, військову допомогу або консультування. Зовнішні держави можуть мати власні геополітичні інтереси або бачити конфлікт як частину свого впливу або протистояння з іншими державами;

- геополітичний контекст. Багато проксі-війн відбуваються в контексті більш широких геополітичних протистоянь між великими державами. Це може бути виявленням суперництва, наприклад як між США та СРСР (зараз Росією) під час холодної війни або боротьби за регіональний вплив між регіональними державами;

- непрямі дії. У проксі-війнах держави уникають безпосередньої військової конфронтації одна з одною. Замість цього, вони підтримують місцеві сили, які ведуть бойові дії в їхніх інтересах. Це дозволяє державам досягати своїх цілей, не вступаючи в пряме зіткнення, що може мати непередбачувані наслідки і призвести до ескалації конфлікту;

- продовження конфлікту. Проксі-війни можуть продовжуватися протягом тривалого періоду часу і стати довготривалими конфліктами. Зацікавлені сторони можуть продовжувати підтримку своїх проксі-сил і надавати їм необхідні ресурси для продовження бойових дій, навіть якщо самі держави не вступають у пряме зіткнення у війні одна з одною;

- гуманітарна криза. Проксі-війни зазвичай супроводжуються серйозною гуманітарною кризою, оскільки вони призводять до тисяч жертв серед цивільного населення, знищення інфраструктури, переміщення населення та великих людських страждань.

В цілому, проксі-війни є складними і небезпечними конфліктами, які можуть мати серйозні наслідки для регіону та геополітичного балансу сил у світі взагалі, бо вони залучають кілька сторін до непрямих дій та геополітичного протистояння, а також вони можуть продовжуватися тривалий час, приносячи страждання населенню та знищуючи країни.

Гібридна війна – це стратегія ведення конфлікту, яка поєднує в собі використання як військових, так і не-військових методів з метою досягнення своїх цілей. Основна сутність гібридної війни полягає в поєднанні різних інструментів, таких як конвенційна військова сила, кібератаки, дезінформація, політична маніпуляція, фінансові санкції та інші не-військові методи для досягнення своїх цілей.

Наведемо декілька прикладів найбільш відомих гібридних війн та їх характеристик:

- російська агресія в Україні: Російська армія спільно з проросійськими силами в Україні використовувала комбінацію військових дій, кібератак, дезінформації та політичної маніпуляції для окупації Криму та проведення бойових дій на сході України. Це включало в себе використання регулярних військових сил, підрозділів спецназу, хакерських атак на українські інформаційні системи, поширення дезінформації та інші не-військові методи впливу;

- конфлікт у Сирії. Ця гібридна війна також включає в себе використання соціальних мереж та засобів масової комунікації для поширення пропаганди, маніпулювання громадською думкою та залучення підтримки. Ці методи дозволяють сторонам конфлікту впливати на сприйняття ситуації як на міжнародному, так і на внутрішньому рівні;

- кібергібридна війна. Це ще один приклад гібридної війни, в якому кібератаки та кібершпигунство використовуються для досягнення військових або політичних цілей. Наприклад, державні актори або хакерські групи можуть виконувати кібератаки на важливі інфраструктурні об'єкти, електронні системи зв'язку або комп'ютерні мережі з метою паралізування ворожих сил, викрадення конфіденційної інформації або навіть спровокування дестабілізації в країні;

- інформаційна гібридна війна. Цей тип гібридної війни використовується для маніпулювання інформацією та дезінформації з метою впливу на громадську думку, політичні процеси та міжнародні відносини. Сторони можуть ширити фейкові новини, маніпулювати соціальними мережами, створювати ботів та тролів для зміни сприйняття подій та стимулювання конфліктів.

У цих прикладах гібридної війни використовуються поєднання різних військових та не-військових методів з метою досягнення стратегічних цілей. Головна суть гібридної війни полягає в тому, що вона максимально ефективно використовує всі доступні інструменти та можливості для досягнення своїх цілей, включаючи військову силу, кібератаки, економічний тиск, інформаційну впливовість тощо.

Гібридні війни дозволяють конфліктуючим сторонам досягати своїх цілей, використовуючи найбільш ефективні та оптимальні методи в конкретних ситуаціях. Це створює великі виклики для традиційних військових стратегій та змушує країни розвивати нові підходи до захисту своїх інтересів.

Гібридні війни стали все більш поширеними в сучасному світі через зростання значення невійськових методів ведення конфліктів, розвиток технологій, які дозволяють здійснювати кібератаки та впливати на інформаційну сферу, а також зміну політичних та геополітичних реалій. Отже, гібридна війна є складним і багатогранним явищем, яке використовує різноманітні методи та засоби з метою досягнення власних стратегічних цілей. Вона вимагає комплексного підходу та використання інтегрованих заходів для захисту та протидії таким загрозам.

Проксі-війна і гібридна війна – це два різні концепти, які описують різні типи конфліктів. Аналіз особливостей розв'язання та ведення цих видів війн дозволяє сформувати їх основні відмінності та елементи схожості (табл. 2).

Треба зазначити, що у гібридній війні можуть брати участь як державні актори, так і недержавні суб'єкти, такі як терористичні групи або кіберзлочинці. Мотивація для ведення гібридної війни може бути різною – від досягнення геополітичних цілей та контролю над регіоном до дестабілізації противника, залучення його ресурсів та відволікання від інших проблем.

Крім того, гібридна війна може використовувати широкий спектр інструментів та методів, таких як економічний тиск, енергетична блокада, інформаційна впливовість, дезінформація, кібернетичні атаки, спецоперації тощо. Це дозволяє противнику

використовувати комбінацію м'яких та жорстких інструментів для досягнення своїх цілей та підриву стійкості противника.

Таблиця 2 – Теоретичні особливості проксі-війн та гібридних війн

Проксі-війна	Гібридна війна
Визначення	
Проксі-війна – це конфлікт між двома або більше суперечливими силами, в якому конфліктуючі сторони не ведуть прямої війни одна з одною, але підтримують проксі-сили (довірені сторони або повстанці), які ведуть бойові дії за їхнього імені.	Гібридна війна – це новітня концепція ведення конфліктів, яка поєднує різні засоби і методи війни, включаючи військові, політичні, економічні, інформаційні та кібернетичні впливи. Головна особливість гібридної війни полягає в тому, що вона спрямована на досягнення своїх цілей не тільки шляхом військових операцій, але і за допомогою некінцевих комбінацій стратегій, які включають політичний та економічний тиск, дезінформацію, кібератаки, саботаж, гібридні та неklasичні військові дії, фінансову дестабілізацію та інші методи.
Основна ідея та направленість війни	
Основна ідея полягає в тому, що проксі-сили воюють від імені своїх спонсорів, отримуючи підтримку, зброю, фінансову допомогу та інші ресурси. Проксі-війни можуть відбуватися в різних форматах, наприклад, через фінансову підтримку, постачання зброї, навчання бойових одиниць, розгортання військових консультантів або навіть пряме втручання у вигляді обмежених військових операцій. Головна мета проксі-війни – це протистояння між впливовими силами через своїх повірених агентів.	Гібридна війна спрямована на підрив внутрішньої стабільності, зміну геополітичного статусу, домінування у військовій, економічній або політичній сфері, а також на досягнення своїх цілей без повної прямої війни. Головною метою гібридної війни є досягнення стратегічної переваги і зміна політичного ландшафту на свою користь. У гібридній війні часто використовуються інформаційні операції та пропаганда для маніпулювання громадською думкою та створення дезінформації, щоб підірвати довіру до влади або створити внутрішні конфлікти. Кібератаки і хакерські атаки також можуть бути складовою гібридної війни, спрямованою на зруйнування інформаційних систем, економічних структур або критичних інфраструктур противника.
Приклади	
Конфлікти в Афганістані (1979-1989), В'єтнамі (1955-1975), Сирії (з 2011 року), частково Україна активізація з 2000 року до теперішнього часу.	Перша та друга війна в Чечні, конфлікт в Грузії 2008 року, анексія Криму та конфлікт на сході України, конфлікт в Сирії.
№	Відмінності між війнами
1	Основна відмінність між проксі-війною і гібридною війною полягає у тому, що проксі-війна передбачає ведення бойових дій через повірені сили, тоді як гібридна війна – це комплексна стратегія, яка використовує різні засоби, включаючи військові та не військові, для досягнення своїх політичних і стратегічних цілей.
2	Важлива відмінність між проксі-війною і гібридною війною полягає у мотивації та залучених сторонах. У проксі-війні основні сторони конфлікту можуть бути двома великими державами або блоками країн, які підтримують своїх повірених сил в боротьбі один з одним.
3	Проксі-війна зазвичай передбачає ведення бойових дій через повірених сил, тоді як гібридна війна використовує широкий спектр інструментів та методів, які можуть включати проксі-війну, але йдуть далеко за її межі, залежно від стратегічних цілей та можливостей сторін конфлікту.
4	Проксі-війна зазвичай передбачає ведення війни через повірені сили, підтримані суперечливими силами. У гібридній війні використовуються різноманітні інструменти та методи, включаючи військові, політичні, економічні, інформаційні та кібернетичні впливи, з метою досягнення стратегічної переваги та зміни політичного ландшафту.

Висновок за результатами аналізу теоретичних особливостей війн

Отже, проксі-війна та гібридна війна – це два різні підходи до ведення конфліктів. Важливо зауважити, що проксі-війна може бути складовою частиною гібридної війни. Наприклад, в рамках гібридної війни одна сторона може підтримувати проксі-сили як один із засобів впливу та ведення конфлікту. Гібридна війна може включати кілька проксі-воєн, але також використовувати інші методи впливу та дестабілізації. Загалом, проксі-війна та гібридна війна представляють дві різні стратегії конфлікту, які можуть використовуватися державами або суб'єктами для досягнення своїх цілей. У практичному застосуванні складно розділити проксі-війну і гібридну війну, оскільки вони можуть переплітатися та використовуватися разом в рамках одного конфлікту. Наприклад, гібридна війна може починатися з використання проксі-сил для початкової дестабілізації ситуації, а потім розширюватися за допомогою інших методів та інструментів.

У свою чергу, проксі-війна, як правило, відбувається між двома суперечливими силами або блоками країн, які прагнуть розширити свої сфери впливу або захистити свої інтереси. У цьому випадку вони підтримують повірені сили, які ведуть воєнні дії в їхньому інтересі, часто на території третіх країн. Проксі-війна може бути спрямована на досягнення конкретних територіальних, політичних або стратегічних цілей.

Гібридна війна, з іншого боку, включає широкий спектр інструментів і методів (рис. 1), які використовуються для ведення конфлікту. Це можуть бути не лише військові операції та проксі-війна, але й інформаційна війна, кібератаки, економічний тиск, дезінформація, вплив на політичні процеси тощо. Головна мета гібридної війни – вплинути на противника шляхом поєднання різних засобів та створити невизначеність, дезорієнтацію та дестабілізацію в його внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Рисунок 1 – Інструменти та методи гібридної війни

У підсумку можна сказати, що проксі-війна та гібридна війна є двома різними концепціями ведення конфлікту. Проксі-війна передбачає використання повірених сил, які діють в інтересах суперечливих сторін, і часто відбувається між державами або блоками країн. З іншого боку, гібридна війна є більш комплексною стратегією, яка включає в себе різноманітні методи та інструменти, які використовуються для досягнення політичних, стратегічних та

геополітичних цілей. Вона може включати проксі-війну як один з елементів своєї стратегії, але також використовувати інші засоби, такі як інформаційна впливовість, кібератаки, дезінформація та економічний тиск.

Зрозуміння відмінностей між проксі-війною та гібридною війною (табл. 2) дозволяє краще аналізувати та розуміти сучасні конфлікти, а також сприяє розвитку стратегій та політик, спрямованих на врегулювання та запобігання таким видам конфліктів.

Так як під проксі-війною розуміється конфлікт між двома або більше державами, де вони непрямо ведуть збройні дії одна проти одної, а використовують проксі-суб'єкти або повстанські групи для бойових дій в іншій країні або регіоні, тоді до основних факторів, які впливають на особливості та ефективність ведення проксі-війн можна віднести:

- геополітичні інтереси. Держави можуть використовувати проксі-суб'єкти, щоб протистояти іншим країнам або змінити політичний режим у важливих регіонах. Геополітичні стратегії, такі як контроль над ресурсами, вплив на геополітичне положення або обмеження впливу конкуруючих держав, можуть послужити мотивацією для ведення проксі-війн;

- релігійні або етнічні конфлікти. Релігійні або етнічні напруження можуть бути причиною ведення проксі-війн. Країни можуть підтримувати проксі-суб'єкти, які відстоюють інтереси певної релігійної або етнічної групи або відстоюють певні територіальні претензії;

- геостратегічне розташування. Стратегічне розташування країни або регіону може бути істотним фактором. Контроль над важливими транспортними маршрутами, пристанями або важливими географічними об'єктами може стимулювати ведення проксі-війн;

- ідеологічні протистояння. Ідеологічні розбіжності між країнами можуть вести до підтримки проксі-суб'єктів, які сприяють певній ідеології або політичному напрямку. Країни можуть підтримувати повстанські групи або озброєні формування, щоб розповсюджувати свої ідеологічні переконання або змінювати політичну ситуацію в інших країнах;

- економічні інтереси. Контроль над ресурсами, ринками або доступом до стратегічних торговельних маршрутів може бути мотивацією для ведення проксі-війн. Держави можуть підтримувати проксі-суб'єкти, щоб захистити свої економічні інтереси або отримати переваги у торгівлі;

- загострення регіональних конфліктів. Напруженість у певному регіоні може привести до залучення зовнішніх держав, які підтримують протилежні сторони конфлікту. Такі ситуації можуть приводити до ескалації протистоянь через використання проксі-суб'єктів.

Усі ці фактори взаємодіють між собою, але в кожній конкретній ситуації можуть бути інші причини і мотивації для ведення проксі-війн. Важливо також враховувати, що проксі-війна може мати серйозні геополітичні, гуманітарні та економічні наслідки для країн, які втягнуті в конфлікт, а також для населення, яке постраждає від нього, яскравим прикладом результату такого виду війни є Україна та її населення.

Окрім основних факторів, що впливають на ведення проксі-війн, можна виділити декілька додаткових, які можуть грати визначальну роль щодо впливу їх на зміст та порядок, а також ефективність ведення проксі-війн:

- міжнародні відносини та союзи. Ставлення і підтримка інших країн також можуть впливати на ведення проксі-війн. Наявність союзників або оборудок може підштовхнути державу до підтримки проксі-суб'єктів у своїх інтересах;

- слабкість або нестабільність держави. У разі політичної, соціальної або економічної нестабільності у державі, інші країни можуть використовувати цю ситуацію, підтримуючи повстанські групи або проксі-суб'єкти, щоб змінити політичний ландшафт на свою користь;

- конкуренція за вплив. Конкуренція між державами за вплив і контроль над регіонами може спонукати до ведення проксі-війн. Це може бути пов'язано з геополітичними інтересами, розширенням впливу або бажанням балансу сил;

- інформаційна війна. Ведення проксі-війни також може бути пов'язано з маніпулюванням інформацією та впливом на громадську думку. Держави можуть використовувати проксі-суб'єкти для поширення пропаганди, дезінформації або керування інформаційними потоками;

доступ до зброї та ресурсів. Можливість постачання зброї та ресурсів проксі-суб'єктам може бути важливим фактором. Держави можуть постачати зброю, фінансування та інші ресурси своїм союзникам або проксі-суб'єктам для підтримки їх бойових зусиль;

внутрішні політичні фактори. Внутрішні політичні проблеми та конфлікти в країні можуть спонукати державу до використання проксі-суб'єктів як інструменту збереження влади або зміни політичної ситуації;

воєнно-промисловий комплекс. Інтереси воєнно-промислового комплексу можуть також впливати на ведення проксі-війн. Продаж зброї та військових послуг може бути вигідним для держав та підприємств, які мають великі обсяги виробництва військового спорядження та технологій;

внутрішні проблеми проксі-суб'єктів. Умови та мотивація проксі-суб'єктів також можуть впливати на їх участь у проксі-війні. Соціальні, економічні, етнічні чи релігійні проблеми у відповідних регіонах можуть стимулювати їх до ведення збройного конфлікту з підтримкою зовнішніх держав тощо.

Під час формування теорії та методології розв'язання та ведення проксі-війн важливо враховувати, що кожна проксі-війна має унікальні обставини, контекст та фактори, що впливають на неї. Ведення проксі-війн являє собою складний процес з численними факторами, які взаємодіють між собою. Вище наведено лише загальний огляд основних факторів, бо в кожній конкретній ситуації можуть бути індивідуальні обставини.

Розділення проксі-воєн та гібридних війн може бути корисним для кращого розуміння сутності цих конфліктів.

Проксі-війна відбувається тоді, коли дві або більше країни вступають у конфлікт, підтримуючи збройно-політичні сили на боці сторони-проксі. Головними учасниками в таких конфліктах є проксі-сили, які зазвичай отримують підтримку, зброю, фінансову допомогу і навіть військових радників від своїх "спонсорів", тобто країн, які не хочуть прямо втручатися у конфлікт, але вирішують свої стратегічні завдання своєю опосередкованою участю у конфлікті.

З іншого боку, гібридна війна охоплює широкий спектр стратегій, які використовуються для досягнення політичних і військових цілей. Ці стратегії можуть включати інформаційні кампанії, кібератаки, дестабілізацію внутрішньої ситуації, неконтрольоване втручання в суверенні справи країн та інші нестабільні дії. Одна з ключових особливостей гібридних війн полягає в тому, що нелегко визначити, хто саме веде атаку, оскільки ворожі дії можуть бути замасковані або атрибутовані іншими суб'єктами.

Втягування країни в проксі або гібридну війну має значний вплив на її національну безпеку. Наведемо декілька можливих наслідків впливу проксі-війни або гібридної війни на національну безпеку країни або регіону в цілому:

- воєнна загроза. Участь у проксі-війні може привести до ескалації конфлікту і загрози для безпеки країни. Це може призвести до прямої втрати життів, матеріальних збитків і ризиків втрати держави в цілому;

- економічна нестабільність. Втягування в проксі або гібридну війну може призвести до економічної нестабільності країни. Конфлікти можуть спричинити зниження інвестицій, зупинку економічних проєктів та торговельних відносин, що в свою чергу може позначитися на економічному зростанні та благополуччі країни;

- політична нестабільність. Участь у проксі або гібридній війні може призвести до політичної нестабільності внутрішньої ситуації країни. Конфлікти можуть розділити

суспільство, створити політичну недовіру та напруженість, що може призвести до соціальних конфліктів, дестабілізації та непередбачуваних змін у політичній системі країни;

- загрози національній безпеці. Проксі або гібридна війна може зробити країну більш вразливою перед зовнішніми загрозами. Конфлікти можуть призвести до погіршення обороноздатності, розподілу ресурсів на воєнні потреби та зниження здатності країни впоратися з іншими потенційними загрозами, такими як тероризм, порушенням стабільності функціонування економіки та держави, дезінформація тощо;

- міжнародна ізоляція. Участь у проксі або гібридній війні може призвести до міжнародної ізоляції країни. Інші країни можуть обмежувати дипломатичні, економічні та культурні зв'язки з країною, яка втягнута у конфлікт, що може позначитися на її національній безпеці;

- гуманітарна криза. Проксі або гібридна війна може призвести до гуманітарної кризи в країні. Це може включати виселення громадян, порушення прав людини, голод, брак доступу до медичної допомоги та інші негативні наслідки для населення. Гуманітарні проблеми можуть також мати довготривалі наслідки для безпеки країни, включаючи потенційне зростання тероризму та регіональну нестабільність;

- порушення міжнародного права. Участь у проксі або гібридній війні може призвести до порушення міжнародного права та норм міжнародної поведінки. Це може спричинити засуд та санкції з боку міжнародної спільноти, що може позначитися на міжнародному статусі та довірі до країни тощо.

Важливо розуміти, що проксі-війна та гібридна війна часто взаємодіють і можуть мати подібні наслідки для національної безпеки країни. Вони представляють складні виклики для безпеки країни та регіону в цілому, оскільки впливають на політичну, економічну, військову, соціальну та інформаційну сфери. Ефективне реагування на такі конфлікти вимагає комплексного підходу, залучення дипломатичних, політичних, економічних та військових засобів для захисту національних інтересів та забезпечення стабільності та безпеки.

Також важливо відзначити, що етапи підготовки та ведення проксі-війни можуть розрізнятися в залежності від конкретної ситуації та цілей ініціатора війни.

Так як проксі-війна — це довготривалий конфлікт, який ведеться усередині держави або між кількома внутрішніми групами з метою здобуття контролю над територією, політичною владою чи економічними ресурсами, тоді можна сказати, що кожна проксі-війна є унікальною, етапи підготовки та ведення проксі-війни можуть варіюватися в залежності від конкретних обставин. Проте, до основних етапів такого конфлікту можна віднести (табл. 3).

Зазначені етапи надають загальну картину підготовки, розв'язання та ведення проксі-війни, проте вони можуть бути додатково адаптовані та модифіковані в залежності від конкретних умов та цілей сторін конфлікту. Важливо зазначити, що це загальні етапи, бо кожна проксі-війна має свої унікальні особливості, які впливають на її етапи та хід подій. Наприклад, тривалість кожного етапу може значно варіюватись, а також можуть бути додаткові етапи або особливі ситуації, які виникають під час конфлікту.

Наприклад, однією з особливостей може бути використання терористичних атак або хакерських атак які змінюють динаміку конфлікту. Також проксі-війна може включати етнічні чи релігійні протиріччя, що впливають на структуру та характер бойових дій. Тому, під час аналізу конкретної проксі-війни важливо брати до уваги її контекст, особливості та історичні умови, щоб зрозуміти повну картину і визначити специфічні етапи та дії, які характеризують цей конфлікт.

Таблиця 3 – Основні етапи підготовки, розв'язання та ведення проксі-війни

№	Етапи	Характеристика етапів проксі-війни
1	Політична та соціальна напруженість	Превага до початку проксі-війни може бути зумовлена соціальними, етнічними, релігійними або політичними протиріччями, що призводять до напруженості у державі або певних регіонах.
2	Підготовка і озброєння	Конфліктні сторони починають готуватися до проксі-війни, формують власні збройні сили, набирають рекрутів, закупають зброю та інші ресурси.
3	Провокації та ескалація	На цьому етапі сторони можуть провокувати інциденти, що підігрівають напруженість і сприяють ескалації конфлікту.
4	Відкритий збройний конфлікт	Конфлікт переходить у відкриту фазу збройних бойових дій. Військові операції можуть включати наступи, оборону, блокаду, терористичні акти, грабежі та інші форми бойових дій.
5	Гуманітарна криза	Воєнний конфлікт часто супроводжується гуманітарною кризою. Це може включати виселення населення, голод, хвороби, перекриття гуманітарних місій тощо.
6	Дипломатичні зусилля	Паралельно з веденням збройних дій можуть проводитись дипломатичні зусилля для врегулювання конфлікту. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), можуть спробувати посередництво та пошук мирного рішення конфлікту.
7	Нерегулярна (ірегулярна) війна	У проксі-війни може виникнути нерегулярна війна, коли неформальні збройні формування ведуть операції проти регулярних сил. Це може включати саботаж, терористичні атаки, підпільну діяльність та інші тактики, спрямовані на послаблення ворожих сил.
8	Міжнародне втручання	У деяких випадках міжнародні актори можуть втручатись у конфлікт з метою зупинити насильство та сприяти мирному врегулюванню. Це може включати військові операції, санкції, миротворчі місії та інші дипломатичні зусилля.
9	Мирні переговори	Якщо сторони виявляють бажання припинити конфлікт, проводяться мирні переговори з метою досягнення угоди. Це може включати укладання перемир'я, політичні угоди, поділ влади або інші компроміси.
10	Постконфліктна реконструкція	Після завершення проксі-війни необхідна реконструкція та відновлення постраждалої країни. Це може включати відновлення інфраструктури, відновлення громадських служб, процес примирення, правосуддя та налагодження політичного процесу.

До основних етапів, які притаманні післявоєнному періоду за результатами проксі-війни, можна віднести (табл. 4).

Зазначимо, що кінцевий результат ведення проксі-війни може бути різним залежно від конкретної ситуації і цілей сторін, що втягнуті у конфлікт. Однак, основні можливі результати можна представити так:

- перемога однієї з втягнутих сторін. У деяких випадках одна з протистоячих сил може досягти вирішальної переваги і здобути перемогу в проксі-війні. Це може призвести до зміни політичного, економічного або територіального стану справ у регіоні;

- збалансоване утримання. Іноді проксі-війна може завершитися збереженням статус-кво, де жодна зі сторін не здобуває остаточної перемоги, а конфлікт затримується на певному рівні напруги. Це може бути результатом геополітичного балансу сил або недостатньої рішучості сторін продовжувати конфлікт;

- дипломатичні переговори і мирні домовленості. Проксі-війна може закінчитися через дипломатичні переговори та мирні домовленості між конфліктуючими сторонами або шляхом міжнародного посередництва. Це може призвести до укладання договорів, припинення військових дій або розвитку політичних та економічних угод;

Таблиця 4 – Основні етапи післявоєнного періоду (після проксі-війни)

№	Етапи	Характеристика етапів після проксі-війни
1	Кінцевий результат	Після завершення проксі-війни визначається кінцевий результат. Це може включати досягнення мирного угоди, збереження впливу ініціатора війни, встановлення нового політичного порядку, стабілізацію ситуації в регіоні або інші підсумкові результати.
2	Післякризовий період	Після закінчення проксі-війни виникає післякризовий період, коли необхідно відновлювати та відбудовувати руйновану інфраструктуру, встановлювати політичну стабільність та сприяти соціально-економічному відродженню країни.
3	Оцінка та аналіз результатів війни	Важливо провести оцінку та аналіз проксі-війни, визначити її ефективність, проблеми та навчальні моменти для майбутніх військових операцій або стратегічного планування.
4	Підготовка до можливого вторгнення	У разі необхідності ініціатор проксі-війни може підготуватися до можливого вторгнення або більш прямого втручання в конфлікт.
5	Утримання і контроль після війни	Ініціатор війни може вживати заходів для утримання та контролю ситуації після завершення проксі-війни. Це може включати підтримку проксі-сил, встановлення власного впливу та надійного союзнництва в регіоні
6	Міжнародна реакція та вплив	Проксі-війна може мати великий вплив на міжнародну спільноту. Інші країни та міжнародні організації можуть реагувати на конфлікт, намагаючись знайти мирне врегулювання, надавати гуманітарну допомогу або накладати санкції на сторони конфлікту. Міжнародна реакція може впливати на хід проксі-війни та її результат.
7	Ескалація або деескалація конфлікту	Проксі-війна може ескалюватися, тобто зростати в інтенсивності, тривалості та масштабах. Вона також може деескалюватися, коли сторони конфлікту припиняють активні бойові дії або досягають певної форми перемир'я або угоди.
8	Політичні наслідки	Проксі-війна може мати великий вплив на політичну ситуацію в країні або регіоні. Вона може призвести до зміни уряду, зміни політичних альянсів, підірву довіри громадян до влади або спричинити соціальні та етнічні напруження.
9	Гуманітарна криза	Проксі-війна може спричинити велику гуманітарну кризу, таку як переслідування, переміщення населення, голод, нестача медичної допомоги та інші негативні наслідки для цивільного населення. Гуманітарна допомога може бути потрібна для забезпечення основних потреб постраждалих.
10	Післяконфліктне відновлення	Після завершення проксі-війни виникає потреба в післяконфліктному відновленні.

- погіршення ситуації. У деяких випадках проксі-війна може призвести до загострення конфлікту, розширення його масштабів або збільшення втрат. Це може створити небезпечні наслідки, такі як гуманітарна криза, знищення інфраструктури або поширення насилля.

- дестабілізація регіону. Тобто проксі-війна може призвести до загострення конфлікту та дестабілізації усього регіону, що може мати негативний вплив на безпеку, економіку та гуманітарну ситуацію повністю в усьому регіоні або континенті;

- розвиток нових конфліктів. Тобто проксі-війна може створити умови для виникнення нових конфліктів або відновлення старих. Наприклад, внаслідок втручання зовнішніх сил і підтримки протилежних сторін можуть виникнути нові суперечності та протистояння;

- руйнування відносин. Тобто проксі-війна може погіршити відносини між країнами та міжнародними гравцями, що беруть участь в конфлікті. Це може призвести до подальшої

ескалації напруги і спричинити негативний вплив на співпрацю, торгівлю та дипломатичні відносини;

- втрата контролю. Під час проксі-війни можуть бути ситуації, коли жодна з втягнутих сторін не досягає чіткої перемоги, але втрачає контроль над ситуацією. Це може створити вакуум влади, зростання безпекових загроз та хаосу.

Кінцевий результат проксі-війни є складним і комплексним та може бути різним і залежить від багатьох факторів, таких як геополітична ситуація, рівень залучених ресурсів, міжнародна підтримка, воля сторін до продовження або припинення конфлікту тощо.

Кожна проксі-війна має свої унікальні обставини, мету і учасників, що впливає на кінцеві її результати та наслідки. Окрім того, результати можуть бути суб'єктивно сприйняті різними сторонами конфлікту. У деяких випадках проксі-війна може призвести до стабілізації ситуації, де конфліктуючі сторони знаходять спільну мову і досягають мирного врегулювання. Це може включати політичні угоди, зміну режиму, деескалацію військових дій або встановлення перемир'я. У інших випадках проксі-війна може мати тривалі наслідки, такі як розриви міжнародних відносин, загострення напруги у регіоні, гуманітарна криза, збільшення числа жертв та пошкоджень. Крім того, проксі-війна може сприяти поширенню тероризму, збройних конфліктів і нестабільності не тільки в окремій країні, а й у регіоні в цілому.

Остаточний результат проксі-війни залежить від здатності сторін до врегулювання конфлікту, готовності до компромісу, ролі міжнародних акторів і зовнішнього впливу. Важливо наголосити, що кінцевий результат може бути складним і не завжди задовольняти всіх сторін, а також мати вплив на подальшу геополітичну ситуацію в регіоні.

Так як проксі-війна - це конфлікт, в якому дві або більше держави ведуть воєнні дії через повстанців, диверсантів або інші форми непрямих військових дій, тоді до основних форм та способів ведення проксі-війн можна віднести такі:

- постачання зброї і військової техніки. Держави можуть надавати фінансову, технічну та військову підтримку своїм союзникам або повстанцям у вигляді зброї, боєприпасів, спеціального обладнання та тренувальних програм;

- фінансова підтримка. Країни можуть надавати фінансову допомогу, включаючи фінансування повстанців, спонсорування терористичних груп або підтримку політичних опонентів у ворожих державах;

- інформаційна війна. Використання пропаганди, дезінформації та кібератак для маніпулювання громадською думкою, дестабілізації ворожих урядів та залучення населення до свого боку;

- підтримка повстанців або опозиційних сил. Держави можуть надавати допомогу повстанцям або опозиційним силам у ворожих країнах, включаючи тренування, фінансування, постачання зброї та координацію їхніх дій;

- військові консультанти та спеціальні сили. Відправка військових консультантів, спеціальних сил або військових радників для надання підтримки та навчання місцевих сил у ворожих країнах;

- перехідні бази. Заснування військових баз або точок підтримки у ворожих країнах для забезпечення логістичної підтримки, зберігання зброї та проведення спеціальних операцій.

- технологічна підтримка. Надання технологічної допомоги ворожим силам або повстанцям, включаючи розвідку, зв'язок та кібератаки;

- спонсорство тероризму: Держави можуть фінансувати терористичні організації або використовувати їх для здійснення нападів на ворожі цілі;

- економічний тиск. Застосування економічних санкцій, бойкотів або інших економічних заходів для впливу на ворожі країни та дестабілізації їхньої економіки;

- військові операції. Надання прямої військової підтримки, включаючи артилерійські обстріли, авіаційні удари та розміщення військових контингентів, але без прямого залучення головних державних сил.

Усі ці форми та способи ведення проксі-війн надають можливість державам зберігати пряме залучення своїх військ та зменшувати власну відповідальність, але при цьому дозволяють досягати своїх стратегічних цілей через непряме втручання у конфлікти інших держав.

5. Висновки

Підведемо підсумки проведеного дослідження. Результати аналізу існуючих теоретичних знань та практичних прикладів показують, що проксі-війни відносяться до конфліктів, в яких дві або більше суперечливі сторони замість прямого зіткнення ведуть бойові дії через пов'язані з ними сили, організації або групи. Перспективи розвитку проксі-війн залежать від геополітичної ситуації, суспільно-політичних тенденцій і стратегічних інтересів країн. Одним із можливих перспективних заміників проксі-війн в майбутньому є кіберпротести і кіберагресія. Зростання кіберпреступності та використання кіберзброї стають все більш поширеними способами ведення конфліктів. Кібератаки можуть бути використані для здійснення впливу на політичні, економічні та військові системи інших країн без необхідності безпосередньої військової дії. Очікується, що кіберпротести та кіберагресія будуть ставати все більш поширеними засобами ведення конфліктів у майбутньому.

Також можливим заміником проксі-війн є гібридна війна, яка поєднує в собі елементи військової, політичної, економічної та інформаційної стратегій. Гібридні конфлікти можуть включати дезінформацію, підтримку сепаратистських рухів, фінансування терористичних груп, провокації та інші неофіційні методи впливу. Такий підхід дозволяє країнам вести конфлікти з дотриманням формальних меж, але зі значним впливом на ситуацію в інших країнах. Тобто активний розвиток гібридних війн робить проксі-війну своїм інструментом.

Також можливим перспективним заміником проксі-війн може стати економічна конкуренція і геополітичні суперечки. Замість прямого використання військової сили, країни можуть конкурувати економічно, використовуючи торгові бар'єри, санкції, валютні маніпуляції та інші інструменти для здобуття переваги над іншими країнами. Геополітичні суперечки можуть проявлятися у конфліктах навколо контролю над ресурсами, торговельними маршрутами або впливовою сферою.

Однак, важливо зазначити, що проксі-війни, економічна конкуренція і геополітичні суперечки не є взаємовиключними. Часто ці фактори можуть взаємодіяти між собою, і одна ситуація може перетворитися на іншу. Наприклад, економічні суперечки можуть призвести до проксі-війни, коли країни підтримують воюючі сторони з метою захисту своїх інтересів.

Загалом, майбутнє розвитку проксі-війн та їх заміників залежить від геополітичних, соціально-економічних та технологічних змін, які відбуваються у світі. Нові технології, такі як штучний інтелект, кіберзброя, безпілотні літальні апарати та інші, можуть вплинути на способи ведення конфліктів і можуть виникати нові форми протистояння між країнами.

Сьогодні динамічність геополітичної та воєнно-політичної обстановки у світі показує, що необхідно враховувати можливі зміни у міжнародних відносинах та підходах до конфліктів. Наприклад, зростання свідомості про вплив конфліктів на глобальну стабільність і безпеку може спонукати до залучення міжнародних організацій і дипломатичних зусиль для запобігання та врегулювання проксі-війн. Також можлива заміна проксі-війн полягає в зростанні ролі міжнародного співробітництва та дипломатії. Колективні підходи до розв'язання конфліктів, миротворчі місії та медіація можуть бути використані для зменшення напруженості та ризику воєнних конфліктів. У цьому контексті, сильні міжнародні організації,

такі як ООН, можуть грати важливу роль у сприянні мирному врегулюванню конфліктів. Нарешті, здібність країн і глобальних акторів до збереження мирного співіснування та пошуку неагресивних шляхів вирішення суперечок може дати шлях до заміни проксі-війн. Розвиток конструктивних відносин, зокрема економічних та політичних співробітництв, може зменшити потребу в проксі-війнах та сприяти заспокоєнню міжнародної ситуації.

У кінцевому підсумку, майбутні перспективи розвитку проксі-війн та їх заміників залежать від багатьох факторів, включаючи політичні, економічні, технологічні та соціальні зміни. Варто зазначити, що проксі-війни і їх можливі замітники не є нічим новим у світовій історії. Вони були використовувані в різних формах і з різними масштабами протягом багатьох десятиліть і навіть століть. Тому, хоча можливі замітники проксі-війн можуть змінюватися, історичний контекст і механізми конфліктів можуть залишатися подібними. Загалом, намаганням міжнародного співтовариства повинно спрямовуватися на розв'язання конфліктів шляхом дипломатії, переговорів та співпраці, замість ведення проксі-війн. Важливо посилити механізми мирного врегулювання конфліктів, сприяти ефективному функціонуванню міжнародних організацій і підтримувати принципи міжнародного права.

Проте, прогнозування конкретних перспектив розвитку проксі-війн і їх заміників є складним завданням, оскільки це залежить від численних факторів і непередбачуваних подій. Геополітичні зміни, економічні інтереси, соціальні конфлікти та технологічні прогреси будуть впливати на розвиток таких форм конфліктів. Передбачити сьогодні конкретні замітники проксі-війн в майбутньому неможливо, але важливо продовжувати працювати над зміцненням світової стабільності та миру.

Проведення досліджень, які висвітлюють природу та наслідки проксі-війн та гібридних конфліктів, може привернути увагу міжнародних організацій прав людини, гуманітарних організацій, державних структур та громадськості в цілому з метою стимулювання активної реакції на війну в Україні та сприяння міжнародній підтримці та допомозі Україні.

Розвиток подій в російсько-українській війні показує, що Україна сьогодні активно освоює технології ведення проксі-війн, бо ця технологія дозволяє зменшити або уникнути втрат особового складу, руйнування власної території, а також дозволяє наносити втрати економіці країни-противника діями так званих контр-агентів. Участь України в проксі-війні проти Росії становиться парадигмою подальшого мирного існування України. Проксі-війна проти Росії повинна зайняти чітку позицію у формуванні подальшої стратегії розвитку сил оборони України та України в цілому. Ведення проксі-війни має значний політичний, етичний та геополітичний вимір, тобто розробка конкретних стратегій та тактик повинна базуватися на особливостях ситуації, геополітичних цілях та обмеженнях, зокрема з точки зору міжнародного права.

Україна повинна сьогодні активно використовувати різноманітні елементи проксі-війн проти Росії, які спрямовані на підірвання російських інтересів та послаблення її впливу як на Україну, так і на міжнародній арені. До основних елементів проксі-війни, які може використовувати Україна можна віднести:

- підтримку опозиційних рухів в Росії, тобто Україна може надавати політичну, фінансову та інформаційну підтримку російським опозиційним рухам або незалежним громадським організаціям, які протистоять російському режиму;

- формування власних проксі-сил, тобто Україна може підтримувати та озброювати українські або місцеві групи, які борються проти російської агресії на окупованих територіях;

- інформаційна війна, тобто Україна може проводити активну інформаційну кампанію, спрямовану на розкриття російської агресії, дезінформацію та протидію російській пропаганді;

- нарощування санкцій, тобто Україна повинна продовжувати сприяння введенню додаткових економічних та політичних санкцій проти Росії, спрямованих на послаблення російського впливу та нав'язування економічних обмежень;

- міжнародна дипломатія, тобто Україна повинна активно співпрацювати з міжнародними партнерами, зокрема країнами-союзниками, для мобілізації міжнародної підтримки проти російської агресії та ізоляції Росії на міжнародній арені;

- кібернапад, кіберрозвідка, кіберзахист. Україна повинна розробляти та використовувати кіберзброю, включаючи хакерські атаки та кібершпигунство, для здійснення контрмереж проти російських цілей, таких як державні установи, військові системи та комунікаційна інфраструктура. Також Україна повинна вживати заходів щодо запобігання кібератакам та захист важливої інфраструктури, включаючи удосконалення кібербезпеки державних організацій та приватних суб'єктів та використовувати розвідувальні технології для збору розвідувальної інформації про ворожі дії, плани та слабкі місця;

- нарощувати економічний тиск, тобто Україна повинна використовувати економічні засоби, такі як обмеження торгівлі, скасування інвестицій та економічні санкції, для послаблення російського впливу та завдання шкоди російській економіці;

- інформаційна блокада. Україна повинна обмежити доступ російських медіа та інформаційних ресурсів на свою територію, забороняти їх діяльність або контролювати їхній контент з метою зменшення російської пропаганди та впливу;

- партнерство з іншими державами. Україна повинна укладати союзи та стратегічні партнерства з іншими країнами, які мають спільні інтереси у стриманні російського впливу, що сприятиме підтримці та координації спільних дій проти Росії;

Важливо зазначити, що використання елементів проксі-війни є складним та ризикованим процесом, який потребує виваженої стратегії та збалансованості. Україна має ретельно розглянути можливі наслідки та ризики кожного з цих елементів, а також співпрацювати з міжнародними партнерами для досягнення своїх цілей. Вибір конкретних стратегій та тактик повинен базуватися на ретельному аналізі ситуації, експертній оцінці ризиків та можливостей, а також врахуванні міжнародного права та норм.

6. Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

7. Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Список використаних джерел

1. Наслідки російського вторгнення в Україну. (2022). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
2. Семененко, О., Саковський, Г., Бойко, Р., & Бокій, В. (2019). Основні методологічні аспекти воєнно-економічного оцінювання наявних та перспективних спроможностей Збройних Сил України. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 9(6), 38-55. <https://doi.org/10.33445/sds.2019.9.6.4>
3. Семененко, О., Абрамова, М., Таран, О., Побережець, Т., Кравченко, Є., & Паламарчук, С. (2023). Аналіз теорії та практики визначення, обґрунтування та оцінювання оборонної достатності

References

1. Consequences of the Russian invasion of Ukraine. (2022). Available from : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
2. Semenenko, O., Sacovskyi, G., Boiko, R., & Boki, V. (2019). Main methodological aspects of the military-economic assessment of the available and perspective capabilities of the armed forces of Ukraine. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 9(6), 38-55. <https://doi.org/10.33445/sds.2019.9.6.4>
3. Semenenko, O., Abramova, M., Taran, O., Poberezhets, T., Kravchenko, Y., & Palamarchuk, S. (2023). Analysis of the theory and practice of defining, justifying

- держави. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 13(1), 38-51.
<https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.1.5>
4. Бочарніков В. П., Свешніков. С. В. (2017). Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. № 1. С. 3–8.
  5. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія: Донецький національний університет імені Василя Стуса. під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. 412 с.
  6. Tafotie J.R., Idahosa S.O. Conflicts in Africa and major powers: proxy wars, zones of influence or provocative instability. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*, 2016, т. 16, № 3, С. 451-460.
  7. Mumford A. Proxy Warfare (War and Conflict in the Modern World). Cambridge: Polity Press, 2013. p. 22, 46-48.
  8. Liang Qiao, Wang Xiangsui. «Unrestricted Warfare»: Assumptions on War and Tactics in the Age of Globalization. Beijing, 1999, p. 6, 12.
  9. Тринадцятий Конгрес ОООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-12_Workshop3/ACONF222_12_r_V1500_665.pdf
  10. Center for Strategic and International Studies report "Significant Cyber Incidents Since 2006". URL: <https://www.csis.org/programs/cybersecurity-andgovernance/technology-policy-program/other-projects-cybersecurity>
  11. Lieberthal K., Singer P. Cybersecurity and U.S.-China Relations. Washington, 2012, p. 7.
  12. Pfaff A. Proxy war ethics. *Journal of National Security. Law & Policy*, 2016, vol. 9, p. 345.
  13. Микрюков В.Ю. Прокси-война. Научно-исследовательский центр проблем национальной безопасности, 2015. URL: <http://nic-pnb.ru/analytics/proksi-vojna/>
  14. Капицын В.М. Ресурсы состоятельности современного государства в контексте глобальной безопасности. *Социально-гуманитарные знания*, 2018, № 9, с. 109.
  15. Hongwei Li. Seven Balls Can't Fall: The World Order Reconstruction Under the Geopolitics' Perspective. *International and Public Affairs*, 2018, vol. 2, no. 4, p. 83-84.
  16. Czernin F. Versailles, 1919. The Forces, Events and evaluating the defense adequacy of the state. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 13(1), 38-51.
<https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.1.5>
  4. Bocharnikov V. P., Sveshnikov. S. V. (2017). Views on the nature of modern military conflicts. *Science and Defense*. No. 1. P. 3–8.
  5. Hybrid war: in verbo et in praxi: monograph: Donetsk National University named after Vasyl Stus. under. general ed. Prof. R.O. Dodonov. Vinnytsia: "Nilan LTD", 2017. 412 p.
  6. Tafotie J.R., Idahosa S.O. Conflicts in Africa and major powers: proxy wars, zones of influence or provocative instability. *Herald of RUDN. Series: International relations*, 2016, vol. 16, no. 3, P. 451-460.
  7. Mumford A. Proxy Warfare (War and Conflict in the Modern World). Cambridge: Polity Press, 2013. p. 22, 46-48.
  8. Liang Qiao, Wang Xiangsui. "Unrestricted Warfare": Assumptions on War and Tactics in the Age of Globalization. Beijing, 1999, p. 6, 12.
  9. Thirteenth UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Available from: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-12_Workshop3/ACONF222_12_r_V1500_665.pdf
  10. Center for Strategic and International Studies report "Significant Cyber Incidents Since 2006". Available from: <https://www.csis.org/programs/cybersecurity-andgovernance/technology-policy-program/other-projects-cybersecurity>
  11. Lieberthal K., Singer P. Cybersecurity and U.S.-China Relations. Washington, 2012, p. 7.
  12. Pfaff A. Proxy war ethics. *Journal of National Security. Law & Policy*, 2016, vol. 9, p. 345.
  13. Mikryukov V.Yu. Proxy war. Scientific Research Center for National Security Problems, 2015. Available from: <http://nic-pnb.ru/analytics/proksi-vojna/>
  14. Kapitsyn V.M. (2018). Resources of the modern state's sustainability in the context of global security. *Social and humanitarian knowledge*, No. 9, p. 109.
  15. Hongwei Li. Seven Balls Can't Fall: The World Order Reconstruction Under the Geopolitics' Perspective. *International and Public Affairs*, 2018, vol. 2, no. 4, pp. 83-84.

- and Personalities that Shaped the Treaty. Putnam, 1964.
17. Dormandy X. Afghanistan's Proxy War. The Boston Globe, 2007, 16 Feb. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans-proxy-war>
18. Раткин Л.С. Отказоустойчивость энергетики и «откатаоустойчивость» экономики: как противостоять прокси-войнам? Инвестиции в России, 2018, № 12(287), с. 43-46.
19. Князева М. Что такое гибридная война? ИА REGNUM, 2018. URL: <https://regnum.ru/news/2421809.html>.
20. Lucas E. The New Cold War: How the Kremlin Menaces Both Russia and the West. L., 2009.
21. Якунин В.И., Багдасарян В.Э., Сулакшин С.С. Западня. Новые технологии борьбы с российской государственностью. М., 2010.
22. Шукшин В.С., Суворов В.Л. Войны нового поколения: гибридная война – миф или реальность? М., 2017.
23. Семененко, О., Остапець, О., Романченко, О., Онофрійчук, П., Москаленко, І., & Добровольська, Л. (2021). Сучасні особливості становлення та розвитку системи управління оборонними ресурсами в Збройних Силах України. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11(2), 125-140. <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.13>
24. Ланцов С. А. Государства и негосударственные акторы. «Гибридные войны» в хаотизирующемся мире XXI века. Под ред. П.А. Цыганкова. М., 2015.
25. Бартош А.А. Гибридные войны будущего – прогнозирование и планирование. *Независимое военное обозрение*, 2014, 19 декабря. URL: http://nvo.ng.ru/concepts/2014-12-19/1_war.html.
26. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyan.pdf.
16. Czernin F. Versailles, 1919. The Forces, Events and Personalities that Shaped the Treaty. Putnam, 1964.
17. Dormandy X. Afghanistan's Proxy War. The Boston Globe, 2007, 16 Feb. Available from : <https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans-proxy-war>
18. Ratkin L.S. Resilience of the energy sector and "resilience" of the economy: how do they stand up to proxy wars? Investments in Russia, 2018, No. 12(287), p. 43-46.
19. Knyazeva M. What is a hybrid war? IA REGNUM, 2018. Available from : <https://regnum.ru/news/2421809.html>.
20. Lucas E. The New Cold War: How the Kremlin Menaces Both Russia and the West. L., 2009.
21. Yakunin V.Y., Baghdasaryan V.E., Sulakshin S.S. Snare. New technologies of struggle with Russian statehood. Moscow, 2010.
22. Shukshin V.S., Suvorov V.L. Wars of the new generation: hybrid war – myth or reality? Moscow, 2017.
23. Semenenko O., Ostapets, O., Romanchenko, O., Onofriychuk, P., Moskalenko, I., & Dobrovolska, L. (2021). Modern features of formation and development of the resource management system in the Armed Forces of Ukraine. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11(2), 125-140. <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.13>
24. Lantsov S.A. State and non-state actors. "Hybrid wars" in the chaotic world of the XXI century. Ed. PAS. Tsygankova Moscow, 2015.
25. Bartosh A.A. (2014). Hybrid wars of the future – forecasting and planning. *Independent Military Review*, December 19. Available from : http://nvo.ng.ru/concepts/2014-12-19/1_war.html.
26. Horbulin V. "Hybrid war" as a key tool of the Russian geostrategy of revenge. Available from : www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyan.pdf.